

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Бортнік Жанни Іванівни «Концепція лімінальності в літературознавчій парадигмі: проєкція на сучасну українську драму», подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська література

Найперше, що впадає у вічі при аналізі дисертаційного дослідження Жанни Бортнік – чітко визначена нею проблема наукового вивчення: категорія лімінальності як естетичне явище в сучасному літературознавчому просторі, її функціональність, естетика й поетика. Свої погляди дисертантка вибудовує у двох виражених дослідницьких площинах – теоретичній та історико-літературній, у кожній з яких доволі аргументовано доводить самі засновки філософсько-естетичної сутності лімінальності як такої, її методичні засади та її органічність у нинішньому національному літературно-сценічному процесі, зосібна в сучасній українській драмі. Як зазначає авторка дисертаційного дослідження, зусібіч обґрунтовуючи мету і завдання своєї наукової праці, давно назріла «необхідність простежити та схарактеризувати лімінальні процеси в сучасній українській драматургії, в контексті мистецьких (зокрема театральних) тенденцій, виробити методологію лімінального дослідження літературних текстів».

Така увиразнена задекларованість основної мети дисертації Жанною Бортнік змусила її до логічного й послідовного окреслення нею системи завдань, що їх вона визначила як основоположні. Тут і дослідження історико-літературних джерел лімінальних явищ на межі ХХ–ХХІ століть, і поліаспектні трактування теоретичних понять і термінів, необхідних для вивчення лімінальних феноменів, і обґрунтування жанрової матриці ритуалу переходу як авторської стратегії та літературознавчої методології, й окреслення лімінальної трансгресивної тематики і проблематики в сучасній українській драмі та встановлення жанрової специфіки в пошуках трансформації форм нинішньої національної драматургії, і аргументація появи у сучасній українській драмі з виразною лімінальністю стильових ознак документальності та постдокументальності, поетики магічного реалізму та тілесності, і моделювання

посутніх видозмін часопросторових виявів теперішньої української драматичної літератури, врешті, визначення особливостей театральної рецепції в сучасній українській драмі в контексті лімінальної естетики, яскравим прикладом чого, на переконання дисертантки, є діяльність сценічного колективу «Гармидер».

Тож розмаїття такої системи завдань, зрозуміла річ, спонукало Жанну Бортнік до використання відповідних методологічних принципів аналізу теоретичного та історико-літературного й сценічного матеріалу. Достатньо зауважити, що для з'ясування самого явища лімінальності вона свідомо звернулася до давноминулих, попередніх стильових епох (починаючи з античності й завершуючи постмодернізмом), системно проаналізувала понад 300 текстів драматичної літератури сучасних українських авторів, зокрема в контекст дослідження вперше включено п'єси Н. Ворожбит, П. Ар'є, А. Бондаренка, К. Пенькової, Т. Киценко, Н. Блок, Лени Лягушенкової на ін., цілком логічно вивела їх твори крізь призму лімінальності на сценічний простір, осмислюючи творчу діяльність театрального колективу «Гармидер», в якому увиразнена лімінальна естетика й поетика вистав (точніше – сценічного дійства) в контексті взаємодії драматургії та сучасних театральних проєктів.

Завдяки такій аналітиці дисертантка досягає успішних результатів: по-перше, вона на рівні теоретико-методологічному доводить поліфункціональність і життєздатність такого феномену в літературі кінця ХХ – початку ХХІ століть як лімінальність, у світлі якого перебувають як певний етап література, зрештою, і вся культура загалом, особистість автора та персонажа художнього твору в стані, як зауважує Жанна Бортнік, «переходу поміж двома стабільними структурами з наявністю ознак попереднього і наступних етапів, у тимчасовій невизначеності та пошуку самоідентифікації»; по-друге, вона доводить, що драматичні твори українських письменників сучасності на їх змістовому та формотворчому рівнях у лімінальній проєкції засвідчують їх естетичну ефективність та художню самоцінність.

У такий спосіб дисертантка обґрунтовує не лише актуальність, а й, що дуже важливо, новизну свого наукового дослідження. Справді, якщо

підсумувати висунуті нею в усіх чотирьох розділах праці положення та зроблені висновки, то можна з упевненістю сказати, що її дисертаційна робота несе в собі цілий шерех новаторства: тут і розроблена нею концепція лімінальності вперше введена в літературознавчий дискурс як дієва методологія вивчення межових літературно-театральних процесів та явищ, і вперше в проєкції лімінальності з'ясовано естетичну та поетикальну сутність сучасної української драматургії з її інваріантними та варіативними ознаками (зв'язок зі світовими мистецькими процесами, специфічні характеристики розгортання драматичного конфлікту і драматичної дії, сюжетно-видова структурованість, особливість творення художнього часу і простору, родо-жанрова кодифікація, врешті «чернеткова естетика» як сучасна стратегія «нон-фініто»). Уже не кажемо про цілий огром уперше введених до літературознавчого й театрознавчого аналізу не лише драматичних творів сучасних українських авторів, а й великого корпусу досі невідомих літературних текстів, що, судячи з проведеного дисертанткою аналізу, мали помітний вплив на розвиток не тільки сучасної української драматургії, а й сучасного українського театру. Це на правду вражає!

Звісно, треба мати неабияке естетичне чуття й відчуття, аби таку художню «цілину» не лише осмислити та осягнути, а й, відповідно переосмисливши, структурувати у своїй науковій студії. Вочевидь, Жанна Бортнік вправно володіє цим і, попри виняткову ерудицію (теоретико- та історико-літературну й театрознавчу), вона виявила неабияку відвагу, наполегливість та працездатність у науковому освоєнні досі не вивченої проблеми в нашому літературознавстві. Відтак дисертантка зуміла майстерно збудувати свою працю, що складається з чотирьох продуктивних розділів, котрі взаємопов'язані між собою наскрізною концепцією дослідження лімінальності як теоретичної проблеми, так і проблеми історико-літературної і театрознавчої, де об'єктом виступає літературна, здебільшого драматургічна творчість сучасних українських авторів.

Завдяки цьому її дисертація постає як завершена, чітко структурована самостійна наукова робота, що посутньо збагачує національне

літературознавство абсолютно новими поглядами, новими методологічними підходами і новими ґрунтовними висновками про функціональність лімінальності на драматургічному полі сучасної української літератури і театру. При цьому не можу не відзначити великої за обсягом і місткої за змістом (близько 500 позицій) використаної нею джерельної бази. Це також вражає і переконує, додаючи водночас присутні штрихи до наукового мислення Жанни Бортнік.

Варто звернути увагу на те, як вона послідовно вибудовує (логічно й мотивовано) свої погляди та розмисли в усіх чотирьох розділах. Спочатку веде мову про філософсько-світоглядні та психологічні первні лімінальності як естетичного явища, використовуючи при цьому найновішу зарубіжну та українську теоретичну літературу, потім крок за кроком переходить до розкриття природної сутності лімінальності у художніх творах, згодом з'ясовує лімінальний контекст у вивченні матриці ритуального переходу і завершує тим, як цей ритуал переходу функціонує на межових етапах не лише художньої літератури, а передовсім драматургії (Розд. I «Теоретико-методологічні засади дослідження лімінальності»). При цьому дисертантка аргументовано визначила лімінальність як продуктивну методологію у вивченні літературних явищ та процесів, окресливши коло термінологічної вживаності лімінальності, цілком справедливо зацентрувала увагу на жанровій матриці ритуалу переходу як своєрідному способі втілення лімінальної естетики і як методі інтерпретації художнього тексту, зосібна драматургічного.

Таким чином Жанна Бортнік, дослідивши теоретико-методологічні засади лімінальності, свідомо спроектувала їх на вивчення його поліфункціональності в драматичному роді літератури, зокрема в сучасній українській драмі кінця XX – початку XXI століть. Цьому, власне, присвячено два наступні розділи (Розд. II «Лімінальні стратегії художнього твору (на матеріалі сучасної української драми)» та Розд. III «Жанрові трансформації сучасної української драми (2013-2023 рр.): лімінальність та інкорпорація»). Тут відкривається ціле багатство спостережень дисертантки, причому здійснених на практичному рівні по суті вперше. Приміром, трансгресивна естетика сучасної української (і не тільки)

драматургії в різноманітній тематичній площині та своєрідність її реалізації цілим шерегом українських авторів; ідейно-художні пошуки сучасними українськими письменниками у переходах між документальним та постдокументальним втіленням у їх п'єсах, а театром – у виставах; між реальністю і фантастикою у стильових пошуках «магічного» реалізму та його поетикального самовираження; в засобах реалізації в нинішній драмі українських художників слова поетики часопростору і тілесності; у використанні лімінальної матриці ритуалу для жанрового моделювання сучасними українськими драматургами своїх п'єс у реконструкції національних наративів і творенні таких жанрових форм, як трагікомедія та трагіфарс, врешті, у формотворенні постдрами і «тексту для театру», а також монодрами, що знаходиться на етапах переходу між монологом, діалогом та полілогом.

Звісна річ, ми лише окреслили, точніше – означили коло розгляду авторкою дисертаційного дослідження проблем існування зовнішньої і внутрішньої структури драматичних творів сучасних українських письменників, змістового й формотворчого наповнення нинішньої національної драматургії в її аналітиці та синтезі з категорією лімінальності. При цьому варто відзначити наукову манеру Жанни Бортнік: вона, манера, глибока й зусібічна, доступна і переконлива, доказована і завжди аргументована. Навіть тоді, коли дисертантка розкриває знані (або ж досі невідомі) широкому загалу сторінки функціонування лімінальності в сучасній українській драмі, дослідниця вміє використовувати спостереження інших літературознавців і критиків, толерантно доводячи свої власні спостереження. Загалом ці перші розділи справляють враження високої літературознавчої досконалості, місцями виписані просто блискуче (надто ж тоді, коли Жанна Бортнік вдається до створення своєрідних міні-портретів сучасних українських драматургів або ж синтезує ті чи ті свої погляди на функціональність лімінальності, лімінара тощо).

Що ж до четвертого, завершального розділу дисертаційного дослідження «Театр «Гармидер»: від класичної драматургії до ритуалу», то, на перший погляд, він видається зайвим у загальній структурі наукової праці, оскільки

виконаний з використанням сценічного матеріалу і театрознавчих підходів. Однак, як нам видається, це – оманливе відчуття. Бо, як і в попередніх розділах, тут також розглядається наскрізна проблема лімінальності, щоправда заґрунтована почасти на сценічній інтерпретації «драматургічних текстів», скажімо, таких, як перформенс, постдокументальна п'еса, постдрама і ритуал, врешті, на лімінальній транзитності «театру в театрі». Відтак цей розділ наче продовжує розпочате в попередніх розділах вивчення лімінальності, проте вже більше на сценічному драматургічному матеріалу, що його дослідниця органічно вписує до координат сучасної української драми.

Доречно зазначити, що для доведення своїх положень на матеріалі сценічного мистецтва (окрім «Гармидеру» сюди свідомо залучено й інші сучасні театральні колективи як українські, так і зарубіжні), дисертантка використовує класичні зразки національної драматургії, де оприявлено невизначене існування між двома чи кількома просторовими сферами та умови проходження через них героїв. Іншими словами там, де наявні елементи лімінальності. Цей розділ засвідчив водночас неабияке вміння Жанни Бортнік мислити не лише літературознавчими, а й театрознавчими категоріями, поєднуючи літературознавчий матеріал з тонким розумінням його сценічної інтерпретації.

Аналізуючи наукову працю дослідниці, варто звернути увагу і на її висновки до неї, які, з одного боку, аж ніяк не повторюють висновків до кожного з чотирьох розділів, а з іншого – ґрунтовно підбивають підсумки до загального тексту дисертації з її наскрізною концепцією вивчення лімінальності в сучасній українській драмі. Такі висновки адекватні меті і завданням, задекларованими на початку її наукової студії.

І все ж, попри високий рівень виконаного дисертаційного дослідження, є в ньому окремі місця, що викликають якщо й не заперечення, то потребу у додаткових роз'ясненнях з боку дисертантки.

Так, повністю не розкрито, на чому ґрунтуються спостереження дослідниці, що «сучасна українська драматургія пройшла фази сепарації, лімінальності та зараз перебуває у стані початкової інкорпорації»: на

хронології, авторській стратегії чи видозмінах драматургічного мислення
нинішніх драматургів?

Поділяючи думку дисертантки про те, що сьогоднішня українська драма
багатоаспектна в жанротворенні, все ж недостатньо обґрунтованими є її доводи,
що «монодрама, трагікомедія та трагіфарс є найбільш актуальними жанрами
сучасної української драматургії».

Як нам видається, надто категоричним є твердження дослідниці про те,
що художнє оновлення традицій в сучасній українській драмі пов'язано
винятково з лімінальністю. Це явище, безумовно, важливе, однак чи головне в
сучасному драматургічно-сценічному процесі?!

З твердженням дослідниці про те, що «природа жанру містерії
якнайкраще втілює естетику ритуалу переходу» і «тяжіє до лімінального
простору» можна погодитися лише почасти. Адже містерія сакралізує як
минуле, так і нинішнє та майбутнє, заглиблюючись таким чином у внутрішній
часопростір як нескінченність з її постійною спробою нового «я».

Ці питання-розмірковування аж ніяк не вказують на недосконалість
наукового тексту дисертаційного дослідження Жанни Бортнік, а радше стають
спонукую до літературознавчих дискусій, до поглибленого обґрунтування
висунених дослідницею положень і висновків.

Її наукова студія, повторюємо, написана на високому теоретико-
методологічному та історико-літературному рівні, відповідає всім вимогам, що
ставляться до такого типу робіт і тому після успішного захисту Жанна Іванівна
Бортнік заслуговує на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальностями 10.01.06 *теорія літератури* і 10.01.01 – українська
література.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Підпис *Хорода С.*
ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
СМР Орест СМІШКО
«__» _____ 20__ р.

Ос.

Степан ХОРОБ